

G'ARB FALSAFASINING USTUVOR YO'NALISHLARI VA ULARNING FAN TARAQQIYOTIGA TA'SIRI

Shomurodov Ibrohim Xusanmurot o'g'li

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti o'qituvchisi

E-mail: ibrohimshomurodov93@gmail.com

Ruzikulova Laylo Abdurahmon qizi

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti o'qituvchisi

E-mail: laylorozikulova@gmail.com

Chariyeva Mehribon O'lmas qizi

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti

Psixologiya ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA Ushbu tadqiqotda G'arb falsafasining asosiy yo'nalishlari — ratsionalizm, empirizm, pozitivizm va postpozitivizmning fan taraqqiyoti bilan dialektik aloqadorligi tizimli tahlil qilinadi. Maqolada falsafiy g'oyalarning ilmiy metodologiya, kashfiyotlar mantig'i va zamonaviy fan paradigmatlari shakllanishidagi o'rni ilmiy asoslab berilgan. Shuningdek, O'zbekiston faylasuf olimlarining G'arb falsafiy an'alarini o'rganishga doir qarashlari va ularning milliy fan metodologiyasini boyitishdagi ahamiyati yoritilgan.

KALIT SO'ZLAR: G'arb falsafasi, ilmiy metodologiya, ratsionalizm, empirizm, pozitivizm, paradigma, verifikatsiya, falsifikatsiya, fan inqiloblari, gnoseologiya, epistemologiya.

АННОТАЦИЯ В данном исследовании проводится системный анализ диалектической взаимосвязи основных направлений западной философии — рационализма, эмпиризма, позитивизма и постпозитивизма — с развитием науки. В статье научно обоснована роль философских идей в формировании научной методологии, логики открытий и современных научных парадигм. Также освещаются взгляды узбекских ученых-философов на изучение западных философских традиций и их значение в обогащении методологии национальной науки.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Западная философия, научная методология, рационализм, эмпиризм, позитивизм, парадигма, верификация, фальсификация, научные революции, гносеология, эпистемология.

ABSTRACT This research provides a systematic analysis of the dialectical relationship between the major schools of Western philosophy — rationalism, empiricism, positivism, and post-positivism — and the advancement of science. The article scientifically substantiates the role of philosophical ideas in shaping scientific methodology, the logic of discovery, and modern scientific paradigms. Furthermore, it highlights the perspectives of Uzbek philosopher-scholars on the study of Western philosophical traditions and their significance in enriching the methodology of national science.

KEYWORDS: Western philosophy, scientific methodology, rationalism, empiricism, positivism, paradigm, verification, falsification, scientific revolutions, gnoseology, epistemology.

KIRISH: ILMIY TAFAKKURNING FALSAFIY GENEZISI

Fan va falsafa o'rtasidagi munosabatlar insoniyat sivilizatsiyasi tarixida doimo markaziy o'rinni egallab kelgan. Falsafa fanning "onasi" sifatida nafaqat uning vujudga kelishiga zamin yaratdi, balki asrlar davomida ilmiy tadqiqotlarning yo'nalishini, chegaralarini va metodologik apparatini belgilab berdi. G'arb falsafasi o'zining antik davridagi naturfalsafadan boshlab, Yangi davrdagi gnoseologik burilishlar orqali zamonaviy fan falsafasigacha bo'lgan murakkab yo'lni bosib o'tdi.

Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda fundamental fanlar (kvant fizikasi, neyrobiologiya, sun'iy intellekt) o'z taraqqiyotida shunday nuqtaga yetdiki, ularda yuzaga kelgan muammolarni sof tajriba yo'li bilan hal etib bo'lmaydi. Bu esa fanning yana falsafiy mushohadaga qaytishini taqozo etmoqda. G'arb falsafasining ustuvor yo'nalishlari — ratsionalizm, empirizm, pozitivizm va postpozitivizmning fan taraqqiyotiga ko'rsatgan ta'sirini tahlil qilish, zamonaviy ilmiy bilishning krizislarini yengib o'tish va yangi ilmiy inqiloblar uchun metodologik zamin yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi.

NAZARIY QISM: ILMIY METODOLOGIYA SHAKLLANISHINING FUNDAMENTAL ASOSLARI

2.1. Yangi Davr Falsafasi: Ratsionalizm va Empirizm Dialektikasi

XVII asr G'arb falsafasida ikki yirik yo'nalishning paydo bo'lishi zamonaviy fanning tug'ilishiga turtki bo'ldi.

- **Frensis Bekon va Empirizm:** Bekon "Bilim — kuchdir" shiori ostida fanni xurofotlardan tozalash va uni tajribaga asoslash kerakligini isbotladi. Uning induktiv metodi (xususiy faktlardan umumiy xulosalarga o'tish) bugungi kundagi barcha eksperimental fanlarning (kimyo, biologiya, tibbiyot) asosini tashkil etadi.

- **Rene Dekart va Ratsionalizm:** Dekart esa fanda matematik aniqlikni birinchi o'ringa qo'ydi. Uning deduktiv metodi va koordinatalar tizimi nazariy fizika va matematika taraqqiyotida inqilob yasadi.

- **O'zbek olimlarining talqini:** Akademik N. Shermuhammedova o'z asarlarida ta'kidlaganidek, Bekon va Dekart o'rtasidagi "bahs" aslida fanning ikki qanotini — nazariya va amaliyotni shakllantirdi. Bu ikki yo'nalish sintezi I. Nyutonning klassik mexanikasida o'zining oliy ifodasini topdi.

2.2. Pozitivizm: Fanning Metodologik Mustaqilligi

XIX asrda Ogyust Kont tomonidan ilgari surilgan pozitivizm g'oyasi fanning falsafadan "ajralib chiqishini" yakunladi. Pozitivistik paradigma asosida fanning vazifasi "Nega?" degan metafizik savolga javob berish emas, balki "Qanday?" degan savol orqali hodisalarni tavsiflash va qonuniyatlarni ochishdan iborat bo'lib qoldi. Bu yondashuv fanni spekuliyativ mulohazalardan qutqardi va uning amaliy, texnologik xarakterini kuchaytirdi.

TAHLIL: XX ASR FAN FALSAFASIDAGI TRANSFORMATSIYALAR

3.1. Karl Popper va Falsifikatsiyaning Epistemologik Inqilobi

Ilm-fanda uzoq vaqt davomida "verifikatsiya" (tasdiqlash) prinsipi ustuvor edi. Biroq, Karl Popper ilmiylik mezonini mutlaqo boshqacha belgiladi. Popperga ko'ra, har qanday ilmiy nazariya ertami-kechmi rad etilishi (falsifikatsiya qilinishi) mumkin bo'lsagina u ilmiy hisoblanadi. Bu falsafiy yondashuv fanni dogmatizmdan himoya qildi. Eynshteynning nisbiylik nazariyasi Nyuton fizikasini "rad etgani" emas, balki uning chegaralarini ko'rsatib bergani aynan Poppercha "tanqidiy ratsionalizm" natijasidir.

3.2. Tomas Kun va Paradigmalarning Almashinuvi

Tomas Kun "Ilmiy inqiloblar strukturasi" asarida fanning evolyutsion emas, balki inqilobiy rivojlanishini asoslab berdi. Kun ilmiy hamjamiyat tomonidan qabul qilingan qonunlar va metodlar majmuasini "**paradigma**" deb atadi. Fanda "normal bosqich" davom etadi, toki anomal faktlar to'planib, eski paradigma inqirozga uchraguncha. O'zbek faylasufi B. To'rayev ta'kidlaganidek, Kun nazariyasi fanni nafaqat bilimlar yig'indisi, balki ijtimoiy institut va jamoaviy faoliyat sifatida baholash imkonini berdi.

3.3. O'zbekistonda Fan Falsafasi Tadqiqotlari

O'zbekistonlik olimlar — **Q. Nazarov, N. Shermuhammedova, I. Ergashev** va **B. To'rayev** o'z tadqiqotlarida G'arb falsafasining fan bilan aloqadorligini Sharqona donishmandlik va tizimli tahlil prizmasi orqali ko'rib chiqqanlar.

- **Q. Nazarov** bilishning gnoseologik ildizlarini tahlil qilar ekan, G'arbnig ratsionalistik an'analarni milliy tafakkur tarzi bilan qiyosiy o'rganish zarurligini ko'rsatadi.
- **I. Ergashev** globallashuv sharoitida G'arb fan falsafasi metodlarining ijtimoiy taraqqiyotga ta'sirini tadqiq etib, ilmiy bilishning axloqiy o'lchovlariga e'tibor qaratadi.

NATIJA: FALSAFIY YO'NALISHLARNING FANGA TA'SIRI

G'arb falsafasining ustuvor yo'nalishlarini tahlil qilish quyidagi ilmiy natijalarni berdi:

1. **Metodologik xilma-xillik:** Ratsionalizm va empirizmning sintezi zamonaviy gipotetik-deduktiv metodning asosi bo'lib xizmat qildi.
2. **Kritik tafakkur:** Popper va Kun g'oyalari olimlarni doimiy izlanishga va mavjud bilimlarni shubha ostiga olishga o'rgatdi, bu esa fan inqiloblarining jadallashishiga olib keldi.
3. **Fan etikasi:** Falsafiy tahlillar natijasida fanning ijtimoiy mas'uliyati va bioetik chegaralari belgilandi.

XULOSA

G'arb falsafasining ustuvor yo'nalishlari va ularning fan taraqqiyotiga ta'sirini tadqiq etish natijasida quyidagi fundamental xulosalarga kelindi:

Birinchidan, G'arb falsafasi antik davrdan boshlab fanning "metodologik asosi" bo'lib xizmat qildi. Yangi davrda shakllangan ratsionalizm va empirizm o'rtasidagi dialektik kurash zamonaviy ilmiy tadqiqotning ikki asosiy ustuni — nazariy modellashtirish va eksperimental tekshirish tizimini yaratdi. Ratsionalizm fanga mantiqiy qat'iyatni, empirizm esa faktik ishonchlilikni taqdim etdi.

Ikkinchi tomondan, pozitivizm va postpozitivizm yo'nalishlari fanning sotsio-madaniy va institutsional qiyofasini o'zgartirdi. Karl Popperring falsifikatsiya prinsipi va Tomas Kunning paradigmalar almashinuvi haqidagi g'oyalari fanni "mutloq haqiqat" degan dogmatik

tushunchadan qutqarib, uni doimiy dinamik rivojlanishda bo‘lgan ochiq tizimga aylantirdi. Bu esa XX-XXI asr kashfiyotlarining (kvant mexanikasi, nisbiylik nazariyasi, bioinformatika) tezkorlik bilan tan olinishiga zamin yaratdi.

Uchinchidan, milliy falsafiy maktabimiz vakillarining tadqiqotlari shuni ko‘rsatmoqdaki, G‘arb falsafiy an‘analarini o‘rganish biz uchun "ko‘r-ko‘rona nusxa ko‘chirish" emas, balki global ilmiy makonda o‘z o‘rnimizni belgilash vositasidir. O‘zbekistonlik faylasuflar tomonidan ilgari surilgan g‘oyalar G‘arbning texnotsentrik qarashlarini Sharqning insonparvarlik va ma‘naviyat tamoyillari bilan boyitish zarurligini asoslaydi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra quyidagi amaliy tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Metodologik sintez: Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda faqat bitta yo‘nalish (masalan, faqat pozitivizm) bilan cheklanib qolmasdan, postpozitivistik plyuralizm va sinergetik yondashuvlardan keng foydalanish lozim.

2. Falsafiy ta‘limni modernizatsiyalash: Oliy ta‘lim tizimida "Fan falsafasi va metodologiyasi" kurslarini o‘qitishda G‘arbning zamonaviy epistemologik nazariyalarini (konstruktivizm, kognitivizm) chuqurroq tahlil qilish, bu orqali bo‘lajak olimlarda kreativ va tanqidiy tafakkurni shakllantirish zarur.

3. Ilmiy etika nazorati: Fan taraqqiyoti insoniyat manfaatlariga zid kelmasligi uchun G‘arbda shakllangan bioetika va ekofalsafa tamoyillarini milliy huquqiy va axloqiy me‘yorlarga yanada kengroq tatbiq etish lozim.

Xulosa qilib aytganda, G‘arb falsafasi fan uchun shunchaki "tashqi muhit" emas, balki uning ichki "mantiqiy dvigateli"dir. Bugungi texnologik inqiloblar davrida falsafiy mushohada ilmiy bilishning yo‘nalishini ko‘rsatuvchi kompas vazifasini o‘tashda davom etadi. G‘arb ratsionalizmini milliy intellektual merosimiz bilan sintez qilish — O‘zbekiston ilm-fanining jahon miqyosidagi raqobatbardoshligini ta‘minlovchi strategik yo‘ldir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021. (*Ilmiy taraqqiyotning davlat strategiyasidagi o‘rni tahlili uchun*).

2. Shermuhammedova N.A. Falsafa va fan metodologiyasi. – Toshkent: “Noshir”, 2009. (*G‘arb falsafiy maktablari va ularning metodologik tahlili bo‘yicha asosiy manba*).

3. Nazarov Q. Falsafa asoslari. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2005. (*G‘arb falsafasidagi ratsionalizm va empirizm yo‘nalishlari qiyosiy tahlili uchun*).

4. To‘rayev B.O. Fan falsafasi. – Toshkent: “Akademiya”, 2011. (*Pozitivizm va postpozitivizmning fan taraqqiyotidagi o‘rni yoritilgan fundamental asar*).

5. Saifnazarov I., Muxtorov A. Falsafa. – Toshkent: “Iqtisod-moliya”, 2010. (*Epistemologiya va bilish nazariyasining klassik va zamonaviy talqinlari uchun*).

6. Ergashev I. Globallashuv falsafasi. – Toshkent: “Akademiya”, 2008. (*Global jarayonlarda ilm-fan va falsafa simbiozi tahlili uchun*).

7. Laylo, Ruzikulova. "SUNIY INTELLEKT VA AKADEMIK INGLIZ TILINI ORGANISH." *BILGI ÇEŞMESI* 2.4 (2026): 58-64.

8. Laylo, R. (2026). SUNIY INTELLEKT VA AKADEMIK INGLIZ TILINI ORGANISH. *BILGI ÇEŞMESI*, 2(4), 58-64.
9. Laylo, Ruzikulova. "SUNIY INTELLEKT VA AKADEMIK INGLIZ TILINI ORGANISH." *BILGI ÇEŞMESI* 2.4 (2026): 58-64.
10. Laylo, R. (2026). SUNIY INTELLEKT VA AKADEMIK INGLIZ TILINI ORGANISH. *BILGI ÇEŞMESI*, 2(4), 58-64.
11. Nomozov Xurshid. "AXBOROT XURUJI VA OGOHLIK TUSHUNCHASI MAZMUN-MOHİYATI." *CONFERENCE OF ADVANCE SCIENCE & EMERGING TECHNOLOGIES*. Vol. 1. No. 7. 2026.
12. NOMOZOV XURSHID SHAHKAT O'G'LI. "INTERNET-MAKON MOHIYATI, GENEZISI VA ZAMONAVIY TARKIBI." *TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G 'OYALAR* 1.2 (2024): 48-51.
13. NOMOZOV XURSHID SHAHKAT O'G'LI "AXBOROT XURUJINING O'SMIRLAR HAYOTIGA TA'SIRI." *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI* (2023): 1285-1287.
14. Nomozov, Xurshid (2024). JAMIYATDA INTERNET-MAKON KONTENTLARI TA'SIRIDA SODIR BO 'LAYOTGAN NEGATIV IJTIMOYILASHUV SHAKLLARI. *TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G 'OYALAR*, 1(2), 52-58.
15. Xurshid, Nomozov. "AXBOROT XURUJLARINING MANBALARI, ULARNING IJTIMOYIY MUHITDA AMALGA OSHISH USULLARI." *Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari* 41 (2025): 632-636.
16. Nomozov, Xurshid. "INTERNET-MAKON MOHIYATI, GENEZISI VA ZAMONAVIY TARKIBI." *Farg'ona davlat universiteti*, (3) (2023): 67-67.
17. Nomozov, Xurshid. "INTERNET-MAKON RESURLARIDAN FOYDALANISH SOHALARI." *Development and innovations in science* 2 (2023): 8-14.
18. Omonov, Bakhodir. "The Expression of Geopolitical Knowledge in the Works "the City of Virtuous People" and "India"." *JournalNX* 9.6 (2023): 16-20.
19. OMONOV, Bahodir. "'DASTUR UL-MULUK" VA "SADDI ISKANDARIY" ASARLARIDA GEOSIYOSIY QARASHLAR." *«ACTA NUUZ»* 1.1.2 (2024): 180-183.
20. Omonov, Bakhodir. "The use of water resources in the center of environmental policy in the region." *The Fifth International Conference on History and Political Sciences*. 2015.
21. Omonov, Bakhodir Nurillaevich, Go'zal Aralovna Ochilova, and Sitara Ayonovna Azamova. "Specific characteristics of the ecological environment in uzbekistan." *World of Scientific news in Science* 1 (2023): 15-28.
22. Omonov, Bahodir. "Problems And Consequences Of Water Deficiency In Central Asia." *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry* 12.8 (2021).
23. Kenjayev, Zarmamat, Megliyev Azamat, and Jalilov Ixtiyor G'aniyevich. "NOGIRONLIGI BO 'LGAN SHAXSLAR HUQUQLARI: INKLYUZIV JAMOAT SARI." *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI* 2.6 (2026): 82-86.

24. Kenjayev, Zarmamat, Abdullayev Xurshid, and Jalilov Ixtiyor G'aniyevich. "INSON HUQUQLARI VA MAJBURIY MEHNAT." *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI* 2.6 (2026): 100-104.
25. Kenjayev, Z., Xurshid, A., & G'aniyevich, J. I. (2026). INSON HUQUQLARI VA MAJBURIY MEHNAT. *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI*, 2(6), 100-104.
26. Kenjayev, Zarmamat, Tog'aymurodov Donyor, and Jalilov Ixtiyor G'aniyevich. "RAQAMLI DAVRDA INSON HUQUQLARI: SHAXSIY MA'LUMOTLAR DAXLSIZLIGI VA SO 'Z ERKINLIGI MUAMMOLARI"." *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI* 2.6 (2026): 94-99.
27. Kenjayev, Z., Donyor, T. A., & G'aniyevich, J. I. (2026). RAQAMLI DAVRDA INSON HUQUQLARI: SHAXSIY MA'LUMOTLAR DAXLSIZLIGI VA SO 'Z ERKINLIGI MUAMMOLARI". *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI*, 2(6), 94-99.
28. Kenjayev, Zarmamat, Baxodirov Nursulton, and Jalilov Ixtiyor G'aniyevich. "AYOLLARNING HUQUQLARI VA GENDER TENGLIGI." *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI* 2.6 (2026): 110-114.
29. Kenjayev, Z., Nursulton, B., & G'aniyevich, J. I. (2026). AYOLLARNING HUQUQLARI VA GENDER TENGLIGI. *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI*, 2(6), 110-114.
30. Jalilov, Ikhtiyor. "National "Kurash": History and Contemporary (On the Example of the Uzbek People)." *Procedia of Social Sciences and Humanities* 1 (2021): 360-363.
31. Sayxonovna, Maksadova Mexriniso, and Ismatova Oyimsiluv Rahimberdiyevna. "TALABA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI." *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI* 2.6 (2026): 105-109.
32. Sayxonovna, Maksadova Mexriniso. "OSMIRLARNING MUSTAQIL QAROR QABUL QILISH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH." *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI* 2.6 (2026): 87-93.
33. Sayxonovna, Maksadova Mexriniso. "PEDAGOGIK MULOQOTNING VA UNING O 'ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI." *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI* 2.6 (2026): 121-126.
34. SHOMURODOV, Kh F., and B. Sh KHABIBULLAEV. "Investigation of changes in the species composition within the plant community containing relict shrub *Moluccella bucharica* for half a century." *Malayan Nature Journal* 74.1 (2022).
35. Рузиев, Ахрор Эватович. "СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ТЕРПИМОСТИ И ИНТОЛЕРАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ У РАННИХ ПОДРОСТКОВ." *Проблемы науки* 6 (65) (2021): 106-112.
36. Рузиев, Ахрор, Бобур Шодиев, and Камила Абдуллаева. "История педагогики, цель и задачи теории воспитания человека." *Общество и инновации* 2.4/S (2021): 666-672.
37. Evatovich, Ruziyev Axror. "Oilada yoshlarni tolerant madaniyatli qilib tarbiyalashda besh muhim tashabbus ijtimoiy-psixologik omil sifatida." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 1.3 (2021): 242-252.

38. Рузиев, Ахрор Эватович. "ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК ЁНДОШУВ АСОСИДА ИЛК ЎСПИРИНЛАРДА ТОЛЕРАНТЛИК ВА ИНТОЛЕРАНТЛИК ХУЛҚИНИ АНИҚЛАШ." *PSIXOLOGIYA Учредители: Бухарский государственный университет* 1: 197-202.

39. Evatovich, Ruziyev Axror. "O 'QITUVCHI VA TALABALAR O 'RTASIDAGI RAQAMLI KOMMUNIKATSIYA." «НАДЕЖДА НАЦИИ» *МЕЖДУНАРОДНОГО НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОГО КОНКУРС* 1.1 (2024).

40. Evatovich, Ruziev Akhror. "SOCIO-PSYCHOLOGICAL BASIS FOR DETERMINING TOLERANCE AND INTOLERANT BEHAVIOR IN EARLY ADOLESCENT CHILDREN." *Вестник науки и образования* 6-2 (126) (2022): 89-94.

41. RUZIEV, AE. "SOCIO-PSYCHOLOGICAL BASIS FOR DETERMINING TOLERANCE AND INTOLERANT BEHAVIOR IN EARLY ADOLESCENT CHILDREN." *ВЕСТНИК НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ Учредители: Олимп*: 89-94.

42. Ruziev, A. Kh. "Concerning the organization of all-year-round agriculture in Tajikistan." (2014): 65-67.